

KERKÜKLÜ ŞEYH MUHAMMED SALİH EFENDİ'NİN SULTAN ABDÜLAZİZ CÜLÛSİYESİ

Mahmut GİDER¹ Hemın Omar AHMAD²

Geliş: 31.12.2020 / Kabul: 02.02.2021

DOI: 10.29029/busbed.851317

Öz

Osmanlı Devleti döneminde şair ve yazarların, yeteneklerini ortaya koymak konusunda yaptıkları ameliyelerden biri, çeşitli vesilelerle kaleme aldıkları eserleri, başta padişah olmak üzere, devrin idarecilerine takdim etmek olmuştur. Nitekim yeni hükümdarın tahta çıkması, cülûsiye metinlerinin telifinde ve yazılan bir eserin takdiminde önemli bir fırsattır. Bu bağlamda kaleme alınan cülûsiye metinlerinde, yeni devlet başkanını tebrik etme, cülûs bahşışı alma, şairlik yeteneğinin keşfedilmesini sağlama ve mansıp elde etme gibi düşünceler hâkimdir.

Bu çalışmada Kerküklü Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin (öl.1302/1884) Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı hasebiyle yazdığı cülûsiye kasidesi incelenmiştir. Şairin hayatı ve cülûsiye türü hakkında bilgi verildikten sonra Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Osmanlı Devlet Arşivinde kayıtlı olan cülûsiye kasidesinin transkripsiyonlu metni (çeviri metin) yazılmış, dil içi çevirisi yapılmış; metin, şekil ve anlam bakımından incelenmiştir. Böylece tespit edilen yeni bir manzum cülûsiye incelenerek hakkında yeterince çalışma yapılmamış olan cülûsiye türü literatürüne katkı sağlanmak istenmiştir. Tek şiiri tespit edilmiş olsa da kayıtlara göre Türkçe, Arapça ve Farsça şiir yazma kabiliyetine sahip olan Şeyh Muhammed Salih Efendi bir divan şairi olarak ilim âlemine tanıtılmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, klasiksiir@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0874-4712>.

² Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatı, hahmad@bingol.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0003-1985-9512>.

Anahtar Kelimeler: Cülûsiye, Sultan Abdülaziz, Şeyh Muhammed Salih Efendi, Kaside, Tahlil.

**A CULUSIYE VERSE BY SHEIKH MUHAMMED SALİH EFENDİ
FROM KIRKUK FOR SULTAN ABDÜLAZİZ**

Abstract

One of the process by poets and writers to reveal their talents in the Ottoman Empire Era is to present their works on various occasions to the sovereigns. The ascension of the new rulers to the throne is a significant opportunity to present texts and works. Based on writing of the Cülûsiye texts lie thoughts such as congratulating the new sovereign, receiving cülûsiye tip and being promoted to a higher rank following their poetry talent.

In this study, the cülûsiye ode by Sheikh Muhammed Salih Efendi (d. 1302/1884) by virtue of Sultan Abdülaziz's ascension to the throne has been examined. After providing information about life of the poet and cülûsiye genre, the transcribed text (translation text) by Sheikh Muhammed Salih Efendi's cülûsiye recorded in the Ottoman State Archive has been written and examined in terms of text, shape and meaning. In this regard, by looking through a new verse discovered, it is aimed to contribute to the cülûs literature which has not been studied in detail. Even if his only one poem has been identified, Sheikh Muhammed Salih Efendi, having the ability to write Turkish, Arabic and Persian poetry, has been introduced to the world of literature as a divan poet.

Keywords: Cülûsiye, Sultan Abdülaziz, Sheikh Muhammed Salih Efendi, Qaside (Ode), Commentary.

Giriş

1. Cülûs Merasimi ve Cülûsiye

Cülûs, Arapça bir kelime olup “oturmak” ve “tahta çıkmak/oturmak” (Devellioğlu, 1996:147) anlamlarına gelmektedir. Osmanlı kültüründe şehzadelerin tahta çıkışı “cülûs” kelimesi ile ifade edilmiştir. Osmanlı dönemi sosyal ve siyasal hayatında karşılık bulan ve hatta sistem adı olarak kullanılan “cülûs” ile ilgili literatürde “cülûs bahşişi”, “cülûs etmek”, “cülûs çıkması”, “cülûs terakkisi”, “cülûsiye” (Özcan, 1993: 109) cülûs-ı hümayun”, “cülûsî” gibi kelime, terkip ve ifadeler oluşmuştur. Bu durum, “saltanat kavramı kadar eski bir tarihi olan” (Canım, 2016: 28) cülûsun sosyal hayatta karşılık bulduğunu, hafızalarda ve sözlüklerde farklı formlarla yepyeni yapıya bürünerek kavramsal ifadelerle dönüştüğünü göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nin iktidar anlayışını yansıtan cülûs merasimi; biat merasimi, cülûs-ı meymenet makrun, cülûs-ı hümâyun, iclas gibi farklı isimlerle zikredilmiştir (Alikılıç, 2002: 26). Osmanlı Devleti'nin “tek resmi töreni” (Yıldız, 2020: 32) olan ve XVII. yüzyıldan itibaren teşrifat defterlerine kaydedilen (Tuğluk, 2010: 56; Alikılıç, 2002: 33) cülûsun icra sürecinde birçok merasim yapıldığı için cülûs “ayrıntılı tören” (Akkuş, 2007: 51) olarak değerlendirilmiştir. Bu merasimler sırasıyla şöyledir: Hükümdar vefatının Dârüssaâde Ağası tarafından sadrazama iletilmesi, sadrazamın devlet erkânı ile birlikte saraya gitmesi, Kubbealtı'nda yeni padişahın çıkışının beklenmesi, padişahın Hırka-i Şerif Dairesi'ne götürülmesi, sadrazam ve şeyhülislamın biatının alınması, saltanat alameti olarak bilinen yusuflî destar ve samur erkân kürkünün giyilmesi, eşref-i saatte Bâbüssaâde önünde kurulan tahta, padişahın oturtulması, biat ve tebriklerin alınması, hükümdarın hâzirunu selamlaması, alkışlanması, hazırlanan hatt-ı hümâyunun devlet erkânı huzurunda merasimle okunması, padişahın Eyüp Sultan'a götürülerek kılıç kuşanma merasiminin yapılması, Fatih Sultan Mehmet'in türbesinin ziyaret edilmesi, Mukaddes Emanetler Dairesi'nin ziyaret edilip kayıt defterlerinin gözden geçirilmesi, yeni padişahın cülûsunun İstanbul'da dellallar aracılığıyla ve top atışlarıyla ilan edilmesi, devletin her tarafına gönderilen fermanlarla tebaaya cülûsun iletilmesi, şenliklerin yapılması, hutbenin yeni hükümdar adına okunması, sikkenin yeni sultan adına kestirilmesi, elçiler vasıtasıyla cülûsun dost ve komşu devletlere bildirilmesi (cülûs tebliği), kabul törenlerinin yapılması, devlet ve saray erkânına, ulemaya, kapıkulu ocakları mensuplarına cülûs bahşişinin verilmesi (Özcan, 1993: 111-112).

Cülûsiye, şehzadelerin padişah olarak tahta çıkma merasiminde dağıtılan bahşiş veya bu münasebetle yazılan manzum/mensur yazı (Devellioğlu, 1996: 147; Akkuş, 2007: 51) anlamına gelir. Bu tür yazılarda sultan umumiyetle hem meth hem de tebrik edilir. Bu metinlerin yazılmasının temelinde bahşiş/caize alma düşüncesinin yanı sıra, padişahın takdirini kazanarak mansıp elde etme düşüncesi vardır (Kayaokay, 2020: 169). Şairlerle iyi ilişkiler içinde olan devlet başkanları da bu metinler sayesinde isim, şan ve şöhretlerini kayıt altına aldırma ve dilden dile yayma imkânı bulmuş olurlar (Çakır, 2019: 75).

Cülûsiyeler genellikle manzum olarak yazılırken II. Abdülhamid Dönemi'nde mensur olarak yazılan cülûsiye örneklerine de tesadüf edilmiştir. Manzum cülûsiyeler genellikle müstakil bir kaside veya bir kasidenin teşbib bölümü olarak yazılır. Terci-i bend, terki-i bend ve kıt'a nazım şekli ile yazılan cülûsiyeler de vardır (Canım, 2016: 30).

Cülûsiyelerde hükümdarın tahta çıkması hasebiyle halkın sevinç içinde olduğu, memleketin huzur ve refaha kavuştuğu ileri sürülür. Her hükümdar/idareci değişimi, yönetim ve halkta yeni umutların yeşermesine kapı aralamıştır (Vural, 2019: 127). Gerileme Dönemi'nin (1699) başlangıcından İmparatorluğun yıkılışına (1922) kadar gerçekleşen her hükümdar/idareci değişiminde bu umut diri tutulmuştur.

Cülûsiyelerin tamamına yakını padişaha takdim edilse bile vezirlik makamına geçen paşa, posta oturan şeyh (Yıldız, 2020: 133) ve “hükümdar validesi” (Özer, 2017: 6) için de cülûsiye yazılmıştır. Cülûsiye; “tebriknâme, methiye, tahmîd, ‘arz-ı hâl, bahariye, fahriye, dua ve tarih” manzumeleri ile ortak muhtevalar taşıdığı için bu türlerle ilişkilidir (Yıldız, 2020: 131). Bu türün dikkate değer örneklerini Bâkî, Nefî, Nev'izâde Atâî ve Ali Emîrî vermiştir (Akkuş, 2007: 51; Selçuk, 2016: 75).

Cülûsiyeler, sosyal hayat ile edebiyatın iç içe olduğunu gösteren türler içinde değerlendirilir (Tuğluk, 2010: 41). Divan şiirinin sosyal hayatı yansıtırma konusunda belge niteliğindeki metinlerini ihtiva eden bu tür, sosyal hayatı konu alan diğer bazı türlere (tebrik-nâme, îydiyye, nev-rûziye) göre daha az iltifat görmüştür. Bunun nedenlerinden biri, payitahttan uzak olan şairler tarafından fazla tercih edilmemesidir (Özer, 2017: 12). Osmanlı Devleti'nin siyasal ve sosyal hayatının anlaşılması hususunda başucu mesabesindeki kaynaklardan biri olan cülûsiyeler, tanzim edilirken estetik kaygı ve kurgu ön planda tutulsa da, tarihi bir olay bir metnin konusu olarak ele alındığı için cülûsiye metinleri, tarihe kaynaklık eden belge metinler mahiyetindedir.

2. Sultan Abdülaziz'in Cülûsu ve Yaşananlar

Sultan Abdülaziz, 7-8 Şubat 1830 tarihinde doğmuştur. II. Mahmud'un oğlu olan Sultan Abdülaziz, iyi bir eğitim almış, sade ve mazbut bir hayat yaşamıştır. Kardeşi Sultan Abdülmecid'in taklitçiliğe varan aşırı yenilik düşkünlüğünden rahatsız olanlar, onu müstakbel bir Yavuz gibi kurtarıcı olarak telakki edip tahta geçişini umutla beklemişlerdir. Nitekim Sultan Abdülmecid'in ölümü üzerine 25 Haziran 1861 (16 Zilhicce 1277) tarihinde tahta çıkışı, büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Tahta geçtiği gibi ekonomik ve politik açıdan zor günler geçiren Osmanlı Devleti için bazı tedbirler almıştır, böylece kötü gidişat olumlu anlamda değişim seyrine girmiştir (Küçük, 1988: 179).

Tanzimat ve Islahat Fermanları ile birtakım haklar elde eden gayrimüslimler, bazı dış devletlerin kışkırtmaları ile isyan çıkarmaya başlamışlardır. Genel barışı gerçekleştirmek maksadıyla özel bir davet üzerine

Fransa ve İngiltere'ye giden, bu seyahatte Prusya ve Avusturya'ya da uğrayan Sultan Abdülaziz, yabancı ülkelere seyahate çıkan ilk padişah ve Hristiyan dünyasına dost olarak giden ilk halife vasfını kazanmıştır. Borçlanmalarla düzenlenen devlet bütçesinden Rusya'ya karşı güçlü bir ordu kurmak için büyük meblağlarda para harcanmıştır. Bu uğraşlarıyla askerî gücün yanı sıra ulaşım, haberleşme, eğitim, idarî, hukukî, bankacılık, mimarî gibi çeşitli alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bütün bu gelişmelere rağmen yük hâline dönüşen iç ve dış borçlar, siyasi ve sosyal çıkmazlar payitahtta gösterilerin çıkmasını hızlandırmıştır. Nitekim Sultan Abdülaziz, “mülk ve milleti tahrip ve Müslüman beytülmâlini israf ettiği” gerekçesiyle şeyhülislam fetvası dayanak gösterilerek görevinden azledilmiştir. Hal' (azletme) kararının uygulanmasıyla Fer'iye Sarayı'na nakledilmiştir. 4 Haziran 1876 tarihinde bilek damarları kesilmiş vaziyette bulunmuştur. II. Abdülhamid'in yaptırdığı tahkikat sonucunda, bu elim olayın intihar değil Sultan Murad'ın emri ile gerçekleşen 'katil olayı' olduğu anlaşılmıştır (Küçük, 1988: 180-185).

3. Sultan Abdülaziz'e Sunulan Cülûsiye Kasidesinin İncelenmesi

Çalışmanın bu bölümünde, Kerküklü Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in tahta çıkması hasebiyle kaleme aldığı cülûsiye kasidesi incelenmiştir. Burada şairin hayatına dair bilgi verildikten sonra, kasidenin, yazılış tarihi ile ilgili belgelerin içeriği özetlenmiş, şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durulmuştur.

3.1. Şeyh Muhammed Salih Efendi

Şeyh Muhammed Salih Efendi, Şeyh Abdülkadir Kazankaya'nın oğlu, Şeyh Hüseyin'in torunudur. Halk arasında “Şeyh Heme Sâlih” olarak bilinir. “Heme” sözcüğü Muhammed sözcüğünün halk söyleyişlerinden biridir. Sâdât-ı Barzancî ailesine mensuptur (Molla Abdülkerim Müderris, 2010: 246).

Bu aile “Seyyid” olup Kerkük'te Kadirî Tarikatı'na bağlıdır. Bu tarikatın Kerkük'teki büyük postnişinlerinden olan (B.O.A. I_DH_00494_033555_002_001) Şeyh Muhammed Salih Efendi, Kerkük'te irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. H.1302/M.1884 yılında Kazankaya Köyü'nde vefat etmiştir. Şeyh Abdülkadir, Şeyh Mahmut, Şeyh Hasan ve Şeyh Said adlarında dört oğlu vardır. Şeyh Mahmut da babasının yolunu takip etmiş, irşat faaliyetlerinde bulunmuştur (Molla Abdülkerim Müderris, 2010: 246).

İslâmî terbiyenin hâkim olduğu bir ortamda yetişen şair, yüce ahlak sahibi olma özelliğiyle bilinir. Tasavvuf kültürünün etkin olarak yaşandığı bir iklimde duygu ve tasavvur âlemi şekillenen ve postnişin olan Şeyh Muhammed Salih

Efendi'nin divan şiiri geleneğini iyi bildiği, kaleme aldığı cülûsiye kasidesinin teşrifatından anlaşılmaktadır. Bu kaside gerek ihtiva ettiği bölümler gerekse içerik özellikleri bakımından ideal bir kaside örneği olarak değerlendirilebilir.

Muhammed Salih Efendi, Sultan Abdülaziz için Türkçe, Arapça ve Farsça cülûsiye manzumeleri yazmıştır (A.}MKT.UM.00510.00062.001) ancak Arapça ve Farsça yazdığı cülûsiyelerin metinleri henüz ele geçmemiştir. Yine de bu durum, şairin Arapça ve Farsça ile şiir yazabilecek kabiliyete sahip olduğunu; Arap ve Fars kültür ve edebiyatlarına hâkim olduğunu göstermektedir. Şairin bu kasidesi divan şiirinin dil hususiyetini, üslup özelliklerini taşımaktadır. Arapça ve Farsça kelime ve terkipler şiirde bağlamına uygun bir şekilde kullanılmıştır:

Faşl-ı yazın hurrem itmişdür bahâr-ı 'ömr tek

Eylemiş bu 'âlem-i pîri diger-bâre civân (B.2)

Divan şairleri genellikle soy, meslek, sosyal durum, fiziki görünüm, memleket, psikolojik durum, kişilik özellikleri gibi kriterleri esas alarak mahlas belirlerken (Yıldırım, 2006: 76-92) Muhammed Salih Efendi adının bir kısmı olan "Sâlih" sözcüğünü mahlas olarak kullanmıştır:

Giç bu sevdâdan du'â hengâmı geldi *Şâlihâ*

Muntazır hayl-i melik te'mîne açmışlar dehân (B.51)

3.2. Kasidenin Yazılış Tarihi

Şeyh Muhammed Salih Efendi'ye cülûs bahşişinin verilmesiyle alakalı Osmanlı Arşivinde beş resmi yazışma belgesi tespit edilmiştir. Bu belgelerden üç tanesi H.1278/M.1861, iki tanesi H.1279/M.1862 yılında yazılmıştır. Yazışmalar, Şehr-i Zûr kaymakamı Takiyüddin Paşa³, Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye ve Sadâret-i Uzmâ makamları arasında gerçekleşmiştir. Cülûsiye metinlerinin Sultan

³ Takiyüddin Paşa, Şeyh Abdurrahman Efendi'nin oğlu olup H.1230/M.1814'te Halep'te doğdu. Halep'teki âlimlerden ders aldı. H.1256/M.1840'ta Halep müftüsü oldu. H.1258/M.1842'de vuku bulan bir nümayişe dahil olduğu gerekçesiyle Hicaz'a gitmek zorunda kaldı. Hicaz'dan İstanbul'a geçerek devlet erkânı ile görüşmelerde bulundu; sırasıyla Kars, Urfa, Adana, Kerkük, Musul ve Bağdat mutasarrıflığına atandı. H.1284/M.1868'de Bağdat'ta Namık Paşa'dan sonra Bağdat valisi olarak görevlendirildi. Muhammed Rüştü Paşa'nın vefatından sonra H.1291/M.1874'te Hicaz valisi olarak görevlendirildi. H.1294/M.1877'de görevinden azledildi. H.1304/M.1880'de ikinci kez Bağdat valisi olarak görevlendirildi. Aynı yıl içinde emekli olup memleketi Halep'e döndü. Oradan da iki ay sonra İstanbul'a geçti, oradaki evinde yaşamını sürdürdü. 1310/1892 yılında Ramazan ayında vefat etti (<https://ar.wikipedia.org/wiki/تقي الدين باشا>).

Abdülaziz'e takdim edilmesi konusunda aracı olan ve Şeyh Muhammed Salih Efendi ile iyi ilişkiler kurduğu düşünülen Takiyüddin Paşa, cülûsiye kasidesinde ismiyle zikredilmiş ve methedilmiştir:

Olalı ihsân Takıyyü'd-dîn Paşaya yakışur

Aña dinse mâye-i âsâyış ü dâr-ı emân (B.24)

Cülûsiye kasidesi ile alakalı söz konusu tarihî belgelerin birinde Muhammed Salih Efendi'nin Arap ve Fars dilleriyle de cülûsiye yazdığına dair bilgiler bulunmaktadır (A.}MKT.UM.00510.00062.001). Diğer dört belgenin muhtevası ise aşağıda kısaca belirtilmiştir:

1. belge, 29 Rabiulahir 1278 (3 Kasım 1861) tarihli bir yazışma ve ilgili yazışmanın zeylini ihtiva eder. Bâb-ı Âli'ye bağlı Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye tarafından Şehr-i Zûr kaymakamı Takiyüddin Paşa'ya gönderilen bu yazışma ve yazışmanın zeylinde, Şeyh Salih Efendi'nin yazmış olduğu cülûsiye için mahalli mal sandığından kendisine 1500 kuruşun verilmesi gerektiği ifade edilmiştir (A.}MKT_UM__00529_00025_001_001).

2. belge, 7 Cemazeyilevvel 1278 (10 Kasım 1861) ve 7 Şaban 1278 (7 Şubat 1862) tarihli yazışmaları ihtiva etmektedir. Bu yazı, Şehr-i Zûr kaymakamı Takiyüddin Paşa tarafından Sadâret-i Uzmâ (Sadrazamlık) makamına gönderilmiştir. Yazıda Şeyh Salih Efendi'ye söz konusu meblağın (1500 kuruş) ödendiği belirtilmiştir (A.}MKT_UM__00550_00049_001_001).

3. belge, 5 Muharrem 1279 (3 Temmuz 1862) tarihlidir. Bu yazı, Takiyüddin Paşa tarafından Sadâret-i Uzmâ makamına gönderilmiştir. Belgede, Takiyüddin Paşa'ya ulaşan cülûsiyenin Sadâret-i Uzmâ makamına gönderildiğine dair bilgiler bulunmaktadır (I_DH_00494_033555_002_001).

4. belge, 14 Safer 1279 (11 Ağustos 1862) tarihlidir. Bu belgede Takıyyüddin Paşa'nın gönderdiği yazının Sadâret-i Uzmâ makamı tarafından kayıt altına alındığı belirtilmiş, 15 Safer 1279 (12 Ağustos 1862) tarihli zeyilde ise kasidenin Sultan'a arz edildiği, kabul gördüğü ve gereğinin yapılması gerektiği ifade edilmiştir (I_DH_00494_033555_003_001).

Söz konusu belgeler değerlendirildiğinde, Sultan Abdülaziz'in tahta çıktığı tarih ile (16 Zilhicce 1277/25 Haziran 1861) cülûs bahşişiyle ilgili yazışma tarihlerinin uyduğu görülmektedir. Cülûs bahşişi talebiyle ilgili belgelerden üçü Sultan Abdülaziz'in cülûsundan yaklaşık 5 ay sonra (1278/1861) yazılmış iken ikisinin yaklaşık 13-14 ay sonra (H.1279/M.1862) yazıldığı görülmektedir. Bu

durumdan, Muhammed Salih Efendi'nin cülûs yıl dönümlerinde de yeni cülûsiye yazdığı ve kendisine cülûs bahşişinin verildiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışmada değerlendirilen cülûsiye metninde herhangi bir tarihe yer verilmediği için cülûsiyenin yazılma veya gönderilme tarihi kesin olarak bilinmemektedir, fakat yazışma içerikleri ve cülûsiye metni karşılaştırıldığında bu yazışma metinlerinin değerlendirilen cülûsiye metniyle ilgili olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Cülûsiye metninde Muhammed Salih Efendi, Allah, hükmünü âlemde icra etmesi için cisimleşmiş büyük bir nur olan Azîz ismine tecelli etmiştir, diyerek “aziz” sözcüğünü tevriyeli olarak kullanmıştır. İlgili belgelerden azade olarak bu kullanımdan da kasidenin Sultan Abdülaziz'e takdim edildiği düşünülmektedir:

Bir mücessem nûr-ı a'zâm dur 'Azîz ismine Haqq

Mazhar itmişdür ola ta 'âleme hükmi revân (B.42)

3.3. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Şiir, kaside nazım şekli ile yazılmıştır. İdeal bir kasidede nesib/teşbib, girizgâh, methiye, tegazzül, fahriye ve dua bölümleri (İpekten,1997: 39; Yılmaz, 2018: 117) bulunurken bu kasidede tegazzül ve fahriye bölümleri bulunmamaktadır. Cülûsiye kasidesi, aşağıda belirtilen bölümler hâlinde kompoze edilmiştir:

Teşbib (1-7. beyitler)

Girizgâh (8. beyit)

Methiye (9-50. beyitler)

Dua (51-54. beyitler)

Teşbib bölümünde tasvir yapılır. Bu bölümde işlenen konu, kasidenin isimlendirilmesinde ölçüt olarak kabul edilir. Bu kasidenin teşbib bölümünde (1-7 beyitler) Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı ile birlikte kâinatta yaşanan değişim/dönüşüm tasvir edilmiştir. Dolayısıyla bu kaside bir cülûsiyedir. Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı ile feleğin değiştiği, zamanın dönüştüğü (B.1), âlemin gençleştiği (B.2), dağ eteklerinin gül bahçesi hâline geldiği (B.3), yaz mevsiminde her bir günün nevruz gününe kalb ettiği (B.4), oluşan aydınlık hasebiyle gökyüzünün yeryüzünü seyrettiği (B.5), mevsimin ilkbahara dönüşmek suretiyle teklediği (B.6), İslam için emniyet güneşinin doğduğu ifade edilmiştir:

Gitti devrânda olan nîreng-i bî-cânîñ demi

Bu dem ol demdür toğup İslâm için emn ü emân (B.7)

Kasidelerde genellikle tek beyitten oluşan girizgâh bölümünde tasvir bitirilir, uygun bir geçişle (İpekten,1997: 39) asıl konuya doğrudan veya ima yoluyla girilir. Bu kasidenin girizgâh beytinde (8. beyit) cülusun gerçekleştiği günde yaşanan büyük değişim ve elde edilen yücelik ifade edilmiştir. Bu yaklaşımla kasidenin türü belirlenerek kayıt altına alınmış olur:

Ya'nî ol gündür ki zıllu'l-lâh cülûsından bulup

Pâye-i 'arş Mecîd-âsâ cihânda 'ulüvv-i şân (B.8)

Kasidenin asıl/ana bölümü methiyedir. Bu bölümde memdûh, abartılarak övülür. Cülûsiye kasidelerinde sultanın tahta çıkışı ve hüküm sürdüğü dönemde özel anlamda memlekette, genel anlamda kâinatta yaşanan olumlu değişim tasvir edilir. Memlekette yaşanan değişim tasvir edilirken iktidara dair terimlerden yararlanılır. Devlet başkanının yanı sıra maiyetinde çalışan devlet erkânı da çeşitli yönleriyle tasvir edilir. Bu kasidenin methiye bölümünde (9-50. beyitler) Sultan Abdülaziz çeşitli yönleriyle methedilirken 24-27 beyitlerde Şehr-i Zûr kaymakamı Takiyüddin Paşa methedilmiştir. Sultanın cülûs ettiği gün şahlar şahının ona ihtiram ettiği (B.9), gam ve sıkıntılarının gönüllerden silinip (B.12), neşe ve mutluluğa yerini bıraktığı (B.19), eğlence mekânlarında hizmetlerin yoğun bir biçimde yapıldığı (B.14), İslam çehresinin zillet toprağından arındığı (B.21), uğursuz günlerin uğurlu hale geldiği (B.28), zamanın Kadir Gecesi kıymeti aldığı (B.29), Halifelik makamını icra ettiği için sultanın, cinlerin de padişahı olduğu (B.44), saltanat makamının onunla azamet ve şân ile özdeşleştiği ileri sürülür:

Hıdmet ü ihlâsına mazhar olalı saltanat

Kerr ü ferr ü haşmet ü şevketle oldı tevemân (B.48)

Sultan, methiye bölümünde belirli yönleriyle tasvir edilirken, dinî, tarihî ve mitolojik bazı kişiler teşbih ve mukayese unsuru olarak kullanılır. Bu bağlamda Hızır'ın ebedi hayatını memdûhun bir anıyla değiştirdiği takdirde hâlimden memnun kalacağı (B.20), hükümdarlığının Süleyman Peygamber gibi daimî olduğu (B.41), Asaf gibi olan sadrazamı ile memleketi Süleyman Peygamber'in mülkünden aziz hale getirdiği (B.46), idareciliğinde dört halifenin hasletlerini taşıdığı (B.43), cömertlikte Hatem'in ona nispetle mutfak hizmetkârı olduğu, savaşıklıkta ise Rüstem'in, destanın Zâl'ı (ak saçlı yaşlı) gibi kaldığı ifade edilir:

Dergehi cûdunda Hâtem bir gulâm-ı maţbahı

Rezmd e Rüstem aña nisbetle Zâl-ı dâstân (B.49)

Siyasal ve sosyal anlamda yaşanan olumlu büyük değişim ve dönüşümler, kişilerin duygu ve düşüncelerini etkiler. Bu etki, edebi metinlerde mekânlara yansıtılarak kişi-mekân özdeşleşmesi tasarrufunda bulunulur. Sultanın tahta geçişi ile cennet ortamından daha huzurlu bir ortamın oluştuğu (B.22), Şehr-i Zûr kentinin mutluluk şehri olduğu (B.23), kozmik âlemde bulunan gök cisimlerinin bile belirli bir düzen içinde sıralandıkları ifade edilerek yaşanan değişim, insan dışındaki varlıklara da yansıtılmıştır:

Gördi anda böyle bir şûretle kim tanzîm olup

Encüm ü hürşid ü pervîn ile mâh u kekkeşân (B.33)

Cülûs gününün şatafatı tasvir edilirken dönemin eğlence çeşitlerinden dem vurulur. Bu hususla alakalı olarak şenliklerde ateşle gösterilerin yapıldığı (B.30), top güller (B.36) ve gösteri fişeklerinin atıldığı (B.37), parlak kandillerin asıldığı (B.39) ve eğlence meclislerinin tertip edildiği ifade edilir:

Bezm-i pür-âheng-i şenlikde demâdem mûsikâr

Bülbül-i şeydâ gibi gülşende olmuş nağme-h'ân (B.40)

Kasidede Sultan Abdülaziz'le birlikte devlet erkânından ismi zikredilen diğer kişi Takiyüddin Paşa'dır. Takiyüddin Paşa, Şehr-i Zûr kaymakamıdır. Arşiv belgeleri incelendiğinde, şair Muhammed Salih Efendi'nin onun aracılığıyla cülûsiye kasidesini gönderdiği, cülûs bahşisi aldığı anlaşılmaktadır. Metinde 24-27 beyitlerde Takiyüddin Paşa methedilmiştir. Takiyüddin Paşa'nın asayiş ve emniyet kaynağı olduğu (B.24), hakkaniyetle hükmettiği, cömertçe davrandığı (B.25), Haydar-nesep olup cesaretiyle nam aldığı, hâsılı yüce vasıflar taşıdığı ileri sürülmüştür:

Zâde-i Haydar delir-i nâm-ver nikû siyer

Zü'l-hubb 'âlî-nesep fahr-ı tamâm-i zâdegân (B.26)

Kasidelerin fahriye bölümünde şairler, genellikle şairlik yeteneklerini överler, kıymetlerinin bilinmemesinden yakınır ve memdûhtan beklentilerini dile getirirler. Şairlerin mahlasları da genellikle bu bölümde geçer (Yılmaz, 2018: 118). Cülûsiye kasidesi bu bağlamda incelendiğinde şairin, şairlik yeteneğini övmediği ancak mahlasını (Sâlih) kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kasidede fahriye bölümü yoktur, mahlas dua bölümünde 51. beyitte (taç beyit) kullanılmıştır:

Giç bu sevdâdan du'â hengâmı geldi Şâlihâ

Muntazır hayl-i melik te'mîne açmışlar dehân (B.51)

Kasidelerin dua bölümünde memdûhun ömrünün uzun olması, sağlık afiyet içinde yaşaması ve yöneticilikte başarılı olması gibi konularda hayır duada bulunulur. Bu kasidenin 51. beytinde (memdûha) dua etme vaktinin geldiği belirtilir ve son üç beyitte (52, 53, 54) dua edilir. Bu bağlamda cülûs gününün bereket ve kıymetinin diğer gün ve gecelere sirayet etmesi (B.52), sultanın ömrünün uzun (B.53) ve hükmünün daim olması konusunda dua talebinde bulunulmuştur:

Olsa ‘azm-ı nuşret ü tevfiķ ile fethe medâr

Cism [-i] heft iklimde hükmi müdâm olsun revân (B.54)

3.3.1. Beyit Sayısı

Divan şiirinde kasideler umumiyetle 33-99 beyit arasında yazılmıştır. Bu sayılardan daha az beyitten oluşan kaside-i beççeler olduğu gibi daha fazla yazılan mutavvel kasideler de mevcuttur. Çalışmada değerlendirdiğimiz bu cülûsiye kasidesi, 54 beyitten oluşup, genel olarak divan şiiri kaside teşrifatına uygun bir şekilde nazmedilmiştir.

3.3.2. Vezin

16. yy. manzum cülûsiyelerle alakalı yapılan bir çalışmada cülûsiyelerde 6 farklı kalıbın kullanıldığı görülmektedir.⁴ Bu kalıplar içerisinde remel bahrinin “fe’ilâtün / fe’ilâtün / fe’ilâtün / fe’ilün” ve “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” kalıplarına olan iltifatın fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu cülûsiye kasidesi de remel bahrinin “fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilâtün / fâ’ilün” kalıbıyla yazıldığı için remel bahrine olan eğilimin Muhammed Salih Efendi’de de karşılık bulunduğu anlaşılmaktadır.

Şair bu cülûsiye kasidesinde vezni genel olarak başarılı bir biçimde uygulamış olsa da divan şiirinde sıkça tekrar edilen aruz tasarruflarının bu kaside de yapıldığı görülmektedir. İmale ve med şiirde fazla yapılan tasarruflardır. Bu bağlamda kasidenin 1. beyti incelendiğinde, şairin med (→), vasl (↪) ve imale (↑) yaptığı görülmektedir:

Çarķ olup tebdîl yâhud münķalib olmuş zaman

Eylemiş kavu kuzahla ra‘d u berķuñ hem-ķırân (B.1)

⁴ Ayrıntılar için Fatih Özer’in hazırladığı “16. Yüzyıl Türk Edebiyatı’nda Manzum Cülûsiyeler” adlı çalışmayı inceleyiniz.

3.3.3. Kafiye

Kafiye şiirde ahengi sağlayan önemli unsurlardan biridir. Divan şairleri kafiye harfini seçme ve uygulama hususunda çok hassas davranmışlardır. Kafiye kusuru yapmamak için ihtimam göstermişlerdir. Redifin kullanılmadığı bu kasidede ahenk kafiye ile sağlanmıştır. Mısra sonlarında “-n” revî ve “-â” ridf harfleri (-ân) kullanılarak kafiye-i mürdefe yapılmıştır. Dolayısıyla konusuna göre “cülûsiye” olarak isimlendirilen bu kaside, kafiyesine göre de “nûniye” olarak isimlendirilebilir.

Kafiyeyi kullanma hususunda şair, genel olarak başarılı olsa bile 44 ve 45. beyitlerde “cân” sözcüğünü peş peşe gelen beyitlerde tekrarlayarak kafiye tekrarı yapmıştır. Kasidelerde tekrar edilen kafiyeler arasında en az yedi beytin bulunması gerekir (Özerol, 2017: 68). Şairin bu tasarrufu kafiye kusurlarından itâ olarak değerlendirilir:

Cün hilâfet ile adlandı hilâfet mesnedi

Dinse şâhen-şâha câ'iz pâdişâh-ı ins ü **cân** (B.44)

Buldı bir şadru'ş-şüdûr ile bu devlet takviyyet

Dîn-i hâkkadur fu'âd u millet-i İslâma **cân** (B.45)

3.3.4. Edebî Sanatlar

Edebî sanatlar şairin üslup özelliklerini ortaya koyan yapısal unsurlardan olduğu için şekil estetiği bağlamında değerlendirilir. Divan şairleri anlam ve söz sanatlarını yerinde kullanmayı şairlikte ölçü olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla şiirlerini tanzim ederken kullanmayı düşündükleri edebî sanatın anlam çerçevesini göz ardı etmemişlerdir. Muhammed Salih Efendi, kasidesini divan şiiri geleneğinin estetik esasları bağlamında şekillendirdiği için birçok edebî sanat kullanmıştır. Bu çalışmada söz konusu sanatlardan birkaç örnek verilmiştir.

Kozmik unsurlardan ay ve güneş ışık kaynağıdır. Şair, cülûs hasebiyle düzenlenen şenliklerde feleğin kıskançlıktan iki gözü olan ay ve güneşten ateş saçtığını söyleyerek kozmik bir olayı hayali bir nedene bağlayarak açıklamış, böylece hüsni talil sanatı yapmıştır:

Böyle bir şenlik ki reşkenden bu âteş-bâz çerh

Her dü çeşm-i mâh mihrinden olur âteş-feşân (B.30)

Çiçek, renk ve görünüş bakımından alaev/ateşe benzetilir. Şair, cülûs olayıyla yaşanan olumlu değişimi tasvir ederken çiçekleri ateşe, dağ eteklerini gül bahçesine benzeterek teşbih-i belîğ sanatı kullanmıştır:

Âteşin çiçekle tolmuş lâleden rûy-ı zemîn

Dâmen-i kühsârlardur gülsitândur gülsitân (B.3)

Şair, Sultan Abdülaziz'in yöneticilik hasletlerini dört halifeden aldığını ifade eder. Bu bağlamda birinci mısradaki halifelerin prototip vasıflarını ikinci mısradaki isimlerini zikrederek leff ü neşr-i gayr-i mürettep sanatını kullanmıştır:

Mağz-ı şıdk u 'ayn-ı 'adl u şırf-şerm ü kân hûrem

'Ömmer ü Bûbekr ü 'Osmân u 'Alîden hükûm-rân

3.3.5. Nüsha Tavsifi

Sultan Abdülaziz'e yazılan bu cülûsiye kasidesi tek nüshadan oluşmaktadır. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde İ.DH.494/33555 yer numarası ile kayıtlı olup, iki varaktır. Varakta 4 sütun yer almaktadır. İlk üç sütunun her birinde 26'şar, 4. sütunda ise 30 mısra bulunmaktadır. Toplamda 54 beyitten oluşan bu kaside ta'lik hattıyla kaleme alınmıştır.

Metnin başı:

Çarç olup tebdil yâhud münkalib olmuş zamân

Eylemiş kıavs u kıuzahla ra'd u berkuñ hem-kırân (B.1)

Metnin sonu:

Olsa 'azm-ı nuşret ü tevfiķ ile fethe medâr

Cism [-i] heft iklimde hükmi müdâm olsun revân (B.54)

4. Cülûsiye Metni ve Diliçi Çeviri

[Fâ' ilâtün/ Fâ' ilâtün/ Fâ' ilâtün/ Fâ' ilün]

METİN	DİLİÇİ ÇEVİRİ
1. Çarh olup tebdil yâhud münkalib olmuş zamân Eylemiş kavş u kuzahlâ ra' d u berkuñ hem-ķırân	1. [Tahta gelişin ile] felek değişmiş, zaman dönüştümüş. Gök gürültüsü ve şimşek, gökkuşağı ile aynı uğurlu zamanda doğmuş.
2. Faşl-ı yazın hurrem itmişdür bahâr-ı 'ömr tek Eylemiş bu 'âlem-i pîri diger-bâre civân	2. Yaz mevsimi, ömür baharı gibi mutlu olmuştur; bu yaşlı âlemi tekrar gençleştirmiştir.
3. Âteşin çiçekle tölmuş lâleden rûy-ı zemîn Dâmen-i kühsârlardur gülsitândur gülsitân	3. Yeryüzü, lale[ler]den ateşe benzeyen çiçeklerle dolmuş; dağların etekleri gül bahçesi [olmuştur].
4. 'Âlemiñ bu faşlda her rûzı bir nev-rûz ise Şeb temâşâsıyla tâ mesrûr ola halk-ı cihân	4. Bu mevsimde âlemin her günü bir nevrüz [yepyeni bir gün] ise, öyleyse bütün dünya halkı görülmeye değer gece ile mutlu olsun.
5. Nûr-ı ezhâr-ı mu' allakdan anı rûşen kılip Yâ nücum ile temâşâsına gelmiş âsmân	5. Gökyüzü, asılı [hâldeki] çiçeklerinin nurundan onu aydınlatıp, yıldızlar[ı] ile seyretmeye gelmiş.
6. Söyledi pîr-i hured meshûr yâ mecnûn mısın Faşl tek ol faşldur olmuş ise gülşen-nişân	6. "Akıllı pir, büyülenmiş misin veya mecnun musun?" dedi. Gül bahçesi emareleri oluşmuşsa mevsim yalnızca [bahar] mevsimidir.
7. Gitti devrânda olan nîreng-i bî-cânîñ demi Bu dem ol demdür toğup İslâm için emn ü emân	7. Etkisiz hilelerin dünyadaki hükmü kalmadı. Bu zaman İslam için emniyet [güneşinin] doğduğu zamandır.

8. Ya 'nî ol gündür ki zıllu'l-lâh cülûsından bulup Pâye-i 'arş Mecîd-âsâ cihânda 'ulüv-i şân	8. Yani Allah'ın gölgesinin (Sultan Abdülaziz) cülûs ettiği gün, gökyüzünün ayağı cihanda Mecid (Sultan Abdülmecid) gibi yüce bir şân elde etti.
9. Şol günü itmişse teşrif-i cülûsiyle ğanî Lutf ile ta'zîmden şâhenşeh-i ğitî-sitân	9. Cihana hükmeden şahların şahı yücelik göstererek lütufla tahta teşrif edip o günü kıymetlendirmişse...
10. Lîk maqđûrunca herkes kıla ta'zîmîñ sezâ H'âh dervîş ü emîr ü h'âh sultân-ı cihân	10. İster dervîş ve hükümdar, isterse dünyanın sultanı [olsun], herkes sana kuvveti kadar tazimde bulunsun.
11. Bende-veş ta'zîmine herkes nevâ'in eyleyüp Al vâlâ ile şarıldı serâser lâle-sân	11. Herkes köle gibi seni hürmete layık görüp, baştan ayağa laleye benzeyen ince bir kumaş ile donandı.
12. Oldu şubh-ı 'ıyd tek rûy-ı zemîne neş'e-pâş Sildi dillerden ğam u endûh devr-i bi-âmân	12. Bayram sabahı gibi yeryüzüne neşe dağıtıcısı oldu, amansız zamanın gam ve sıkıntısını gönüllerden sildi.
13. Oldı her bir şeh'r bir zibâ çemen bu faşda Ser ü qadler sîm-berler her yana dâmen-keşân	13. Bu mevsimde her bir şehir güzel bir bahçeye dönüştü. Baş ve boylar, gümüş bedenler ve [naz ile] eteğini çekenler her yerde [var.]
14. Sâkı-i gül-çehrenüñ ruhsâr-ı alinden müdâm Jâle-veş olmuş 'arağ berg-i gül-i terden revân	14. Ter, gül yüzlü sâkînin kırmızı yanağından, taze gül yaprağından akan şebnem gibi, daima akmaktadır.
15. Tâze-ter rûy-ı meh-veşler açılmış gül gibi Ġisû-yı pür-çîn-i dilberden cihân sünbül-sitân	15. Yeni ay gibi olan yüzler gül gibi açılmış, dünya, sevgilinin ziyadesiyle kıvrımlı saçlarından sümbül bahçesine [dönüşmüştür.]

16. Dîde-i hayret açup nergis ben bîmâr tek Kana batmış 'âşık-ı hunîn-ciger tek erguvân	16. Nergis, benim gibi bir hastaya hayret gözünü açarken; erguvan, aşkın kanlı ciğeri gibi kana batmış[tr].
17. Meygede ehlin kılp fâriğ hayâl-i bâdeden Neş'e-i çeşm-i siyâh-ı sâkiyân-ı mû-miyân	17. İnce belli sâkilerin siyah gözlerinin neşesi, meyhane ehlini şarap [içme] hayalinden vazgeçir[miştir.]
18. Kõndurup ebrûsına bergeşte müjgânın nigâr Yâ meger kavs u kuzah ol tîre olmuşdur kemân	18. Sevgili, tersine dönmüş kirpiklerini kaşlarına kondururken gökkuşağı sanki o oka keman olmuş[tr].
19. Oldu hâlî miñnet ü endühdan bu gam-gede Şâdî vü zevk ü tarabla oldu pür bu hâkdân	19. Bu gam yeri sıkıntı ve kederden arındı; bu dünya neşe, zevk ve eğlence ile doldu.
20. Ger anuñ safv-ı şafâsiyla muşaffâ bir anın Alsa virse Hızır memnûndur hayât-ı câvidân	20. Hızır, eğer onun pak ve neşe dolu bir anını alsa [ve karşılığında] ebedi hayatını verse memnun kalır.
21. Ref' olup hâk-ı mezellet çehre-i İslâmdan 'İyd tek erbâb-ı dîn anda demâdem şâdmân	21. İslam'ın çehresinden zillet toprağı kalk[mak suretiyle], din erbabı, bayram [zamanındaki] gibi onda daima mutlu [olmuştur.]
22. Bilseler ger lezzet-i 'ayş u tarabla 'işretin Terk iderlerdi fezâ-yı cenneti ehl-i cinân	22. Cennet ehli, eğer bu eğlence[nin verdiği] yeme içmenin lezzetini bilseydi, cennet ortamını terk ederdi.
23. Şehr-i Zûr ise olup bu demde bir şehr-i sürûr Sürme tek toprağın ister çeşme çeksün Isfahân	23. Şehr-i Zûr bu vakitte mutluluk şehrine dönüşmüştür. [Böylece] Isfahan [bu şehrin] toprağını gözüne sürme gibi çekmek ister.
24. Olahı ihşân Takıyyü'd-dîn Paşaya yakışur Aña dinse mâye-i âsâyış ü dâr-ı emân	24. Takıyyüdin Paşa'ya [bu makam] ihşan olduğundan beri, ona asayişin mayası ve emniyetle sığınılacak makam dense bu ona yakışır.

25. Cûy-bâr-ı nişfet ü 'ayn-ı mürüvvetden idüp Şer' ile icrâ uşûl-ı şehriyâr-i mülk-bân	25. Hakkaniyet ırmağından ve cömertlik kaynağından [yararlan(dır)ma konusunda] cihan padişahının usulünü şeriatla icra [etmiştir.]
26. Zâde-i Haydar delîr-i nâm-ver nikû siyer Zû'l-ḥubb 'âli-neseb faḥr-ı tamâm-i zâdegân	26. Haydar (Hz. Ali) nesep, cesaretiyle nam almış, hayatı güzel [olan] iyilik sahibi, yüce nesepli, bütün soyluların övüncü...
27. Anı mi'mâr-ı sadaḳât ile ma'mûr eyledi N'ola olsa ḡıpta efzâyı ḥudûd-ı serverân	27. Sadakat mimarı olarak [yönettiği yerleri] bayındır hâle getirdi. [Diğer] yöneticilerin haddinden fazla ḡıpta etmesine [sebep olsa] ne olur?
28. Sâl u mâha mâye-i 'izz ü şeref olmuş bugün Sa'de naḥs eyyâmı bu yüzdendir itmiş iktirân	28. Bugün yıl ve aya şeref ve izzet cevher olmuş; uğursuz günler uğurlu hâle yaklaşmış.
29. Gâlibâ 'ahd-ı 'Azizide meger bilmiş olur Bir şeb-i Ḳadr içre meymûn-fâl u maḥmûdu'l-evân	29. Kadir gecesi [gibi olan Sultan Aziz devrinde] çoğunlukla uğurlu fal övülmüş, zaman bilinmiş olur.
30. Böyle bir şenlik ki reşkinden bu âteş-bâz çerḫ Her dü çeşm-i mâh mihrinden olur âteş-feşân	30. Öyle bir şenlik ki ateşle gösteri yapan bu felek, kıskançlıktan ay ve güneş olan iki gözünden ateş saçar.
31. Sâl u meh düzmiş tınâb-ı nazma maḥfi encümin Tâ ki 'âlemde tefevvuḫ ol şebe kılung 'ıyân	31. Yıl ve ay, âlemde ayan beyan olup o geceye üstün gelmek için, yıldızları nazım ipliğine gizlice dizmiş.
32. Çün buyurdu şâḫa-i dünyâya teşrif zuhûr Nüzhetünden oldu bu şahn-ı zemîn reşk-i cinân	32. Dünya meydanına teşrif buyurunca, ortaya çıkınca; yeryüzü, ferahlığından ötürü cenneti kıskandıracak hâle geldi.

33. Gördi anda böyle bir şüretle kim tanzîm olup Encüm ü hürşid ü pervîn ile mâh u kekkeşân	33. Yıldızlar, güneş, Süreyya yıldızı, ay ve samanyolu onu böyle görünce düzene/sıraya girdi.
34. Ben miyim yâ bu zemîn yâ 'aks idüp andan yaña Kaldı bu hâyretle hayrân hâşre dek beste-zebân	34. Ondan yana bu aks eden (tecelli etme) ben miyim yoksa bu zemin midir? Bu hayret edilecek durumla haşir gününe kadar hayran ve dili tutulmuş (suskun) olarak kaldı.
35. Nazmı hep oldu perişân hâtır-ı mehcûr tek Olmadı sûdı bu sevdâda olup sûdı ziyân	35. Şiiri ayrılık hissi gibi darmadağınık oldu, bu sevdada faydası olmadı; hatta kârı zarara [bile]dönüştü.
36. Nâle-i râ' dı müşâbih mi şadâ[-yı] tûpına Ol tanîn-i peşşe vü bu na'ra-i şîr-i jiyân	36. Gök gürültüsüne benzeyen inleyiş, top güllesinin sesine benzer mi? O, sinek inlemesi bu ise kükreyen aslanın narasıdır.
37. Fişekinden kim şihâb-âsâ denilemez fih-i şek Recm-i dîv-i hâsmadur bir şu'le-nâr-ı cân-sitân	37. Fişeği şüphesiz kayan yıldız gibidir. Can alan ateşinin ışığı taşlanmış şeytan [olan] düşmanadır.
38. Tâ fişekden leyle-i şenlikde mercûm olmaya Gör şihâbın perde-i tezvîrde kılmış nihân	38. Şenlik gecesinde fişek ile taşlanmış olmamak için yalan perdesinde gizli kalmış kayan yıldızı gör.
39. Aşılan kandilleriñ 'aksi ne berrâk olduğun Berķ gördi şavb-ı mahva eyledi 'atf-ı 'inân	39. Şimşek, asılan kandillerin ışığının ne kadar berrak olduğunu görünce yok olma eğilimine girdi.
40. Bezm-i pür-âheng-i şenlikde demâdem mûsikâr Bülbül-i şeydâ gibi gülşende olmuş nağme-ḥ'ân	40. Musikâr kuşu, şenlikte ahenkli seslerin çok çıktığı mecliste, gül bahçesindeki çılgın bülbül gibi sürekli şarkı okuyucusu oldu.

41. Bak ne zıllu'l-lâh kim itse intisâbından sezâ Fahrlar taht-ı Süleymâna hilâfet her zamân	41. Yalnızca Allah'ın gölgesi (sultan, hükümdar) değil kim sana intisap etse yararır. Övgüler Süleyman Peygamber'in tahtına ki hilafeti daimidir.
42. Bir mücessem nûr-ı a'zâmdur 'Azîz ismine Haqq Mazhar itmîşdür ola ta 'âleme hükmi revân	42. Allah, hükmünü âlemde icra etmesi için cisimleşmiş büyük bir nur olan Azîz ismine tecelli etmiştir.
43. Mahz-ı şıdık u 'ayn-ı 'adl u şırf-şerm ü kân hurem 'Ömmer ü Bûbekr ü 'Osmân u 'Aliden hük-m-rân	43. Hükümdarlığın; sadakat timsali Ebubekir, adaletle özdeşleşen Ömer, hayâ ile aynışen Osman ve pehlivanlığın madeni Ali'dendir.
44. Çün hilâfet ile adlandı hilâfet mesnedi Dinse şâhen-şâha câ'iz pâdişâh-ı ins ü cân	44. Halifelige dayanan makamı halifelik olarak ad aldığı için şahların şahına, insanların ve cinlerin padişahu dense caizdir.
45. Buldı bir şadru's-şüdür ile bu devlet taqviyyet Dîn-i haqqadur fu'âd u millet-i İslâma cân	45. Hakk dine gönül ve İslam milletine can olan başların başı (sultanların sultanı) ile bu devlet, kuvvet buldu.
46. Eylemiş bu kişveri mülk-i Süleymândan 'azîz Hüs-n-i tedbîr ile 'Asâf-vâr şadr-ı 'âlişân	46. Şanı yüce sadrazam, Asaf gibi güzel tedbirler ile bu ülkeyi Hz. Süleyman'ın ülkesinden aziz eylemiş[tir].
47. Boldı zât-ı bî-himâ leyle şadâret zîb ü fer 'İzzet-i mevrûsasıyla oldu mesrûru'l-cinân	47. İkisinin zatı, geceye güzellik/süs ve aydınlık oldu; [Onlar] miras aldıkları izzet ile cennetlerde mutlu oldu.
48. Hıdmet ü ihlâsına mazhar olalı saltanat Kerr ü ferr ü haşmet ü şevketle oldu tevemân	48. Saltanat onun hizmet ve samimiyetine mazhar olduğundan beri azamet, şan, heybet ve büyüklük ile özdeşleşti.

49. Dergehi cûdunda Hâtem bir gulâm-ı maţbağı Rezmde Rüstem aña nisbetle Zâl-ı dâstân	49. Onun cömertlik dergâhında Hatem, mutfak hizmetkârı iken, savaşta Rüstem ona nispetle destanın Zâl'ı (ak saçlı yaşlı) gibidir.
50. Zât-ı şâhenşâh câmi' oldığı ma'nâlara Cümle elfâz-ı sitâyişle ne mümkündür beyân	50. Sultanın zatının ihtiva ettiği manaları övgü sözlerinin tamamı ile ifade etmek mümkün değildir.
51. Giç bu sevdâdan du'â hengâmı geldi Şâlihâ Muntazır hayl-i melik te'mine açmışlar dehân	51. Ey Sâlih, bu sevdadan geç, dua vakti geldi. Hükümdar zümresi intizar içinde [mansıp] elde etmek için ağzını açmış.
52. Feyz alsa rûz-ı cülûsundan müdâm eyyâm-ı dehr Gicesinden kesb-i Kıadr itsün leyâlî-i zamân	52. Zamanın bütün günleri, cülûs gününden daima feyiz alsa/alsın; bu zamanın geceleri ise [cülûs] gecesinden Kadir gecesinin kıymetini elde etsin.
53. Rûz-ı 'ömri hafta hafta mâh u mâhi sâl ola Laḫzası sâ'at ola her sâ'atı rûz-ı nîsân	53. Ömrünün her bir günü hafta, haftası ay, ayı yıl olsun; her anı saat, saati nisan günü olsun!
54. Olsa 'azm-ı nuşret ü tevfiḫ ile fethe medâr Cism [-i] heft iklimde ḫükmi müdâm olsun revân	54. Zafer azmi ve Allah'ın yardımı fethe dayanak olsa hükümü yeryüzünde daima geçerli olsun!

Sonuç

Bu çalışmada Kerküklü Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Sultan Abdülaziz'in tahta çıkışı sebebiyle kaleme aldığı manzum cülûsiye kasidesi incelenmiş, araştırma neticesinde şu sonuçlara varılmıştır:

1. Cülûsiye metinleri edebi ve tarihî dönem/devirlerin anlaşılması konusunda önemli kaynak metinlerdendir. Cülûsiyelerde tarihî bir olay estetize edilerek teşbih ve tasavvurlara konu edildiği için, bu manzumelerin edebî açıdan değer taşıdığı ve cülûsiyelerin tarih bilimine ışık tutan bir tür olduğu anlaşılmıştır.

2. Cülûsiyeler, takdir edilme, cülûs bahşîşi/caize alma veya makam elde etme endişesi çerçevesinde kaleme alınıp siyasi otoriteyi temsil eden güce/kişiyeye takdim edildiği için sanatsal faaliyetlerin merkezindeki koruyucu gücün de siyasi otorite olduğu görülmüştür.
3. Hamilik/patronaj sisteminin tezahürlerini yansıtan prototip metinlerden cülûsiyelerin, yazılma amaçları bakımından değerlendirildiğinde, “divan edebiyatı câize edebiyatıdır” eleştirisini/suçlamasını nispeten doğrulayan veriler ihtiva ettiğine kanaat getirilmiştir.
4. Cülûsiyeler, divan şiirinin sosyal hayatı yansıtmadığına dair ileri sürülen kategorik önyargılı düşüncelere cevap mahiyetindeki metinler olarak da değerlendirilmelidir.
5. Cülûsiyeler hükümdarın tahta çıktığı gün ve yıl dönümlerinde cülûs bahşîşi veya caize almak için yazılmaktadır. Yazışma belgeleri incelendiğinde Muhammed Salih Efendi’nin de cülûsiesini bu amaç için yazdığı ve hatta bu sayede caize aldığı tespit edilmiştir.
6. Şeyh Muhammed Salih Efendi payitahttan uzak bir kentte/bölgede (Kerkük/Şehr-i Zûr) hükümdarın cülûsunu tebrik etme düşüncesi ile cülûsiye yazmıştır. Bu durum otorite-reaya uyumunu göstermenin yanı sıra, sanata olan ilginin Osmanlı coğrafyasının ücra köşelerinde bile karşılık bulduğunu göstermektedir.
7. Cülûsiye türünün tebriknâme, nevrûziye gibi sosyal konuları ihtiva eden türlere göre daha az yazılmasının temelinde, payitahttan uzak şairlerin bu türü tercih etmeme düşüncesi vardır. Şeyh Muhammed Salih Efendi payitahttan uzak bir coğrafyada (Şehr-i Zûr) yaşamasına rağmen cülûsiye yazarak hâkim anlayıştan farklı bir anlayış ortaya koymuştur.
8. İncelenen belgelerden anlaşıldığı üzere Takiyüddin Paşa’nın, şairin cülûsiye metninin payitahta ulaştırılması hususunda defalarca aracı olması, padişah kadar diğer devlet ricalinin de sanata ehemmiyet verdiğini göstermiştir.
9. Cülûsiyeler genellikle kasidelerin teşbib bölümünde ele alınırken bu kaside tümüyle cülûsiye olarak yazılmıştır.
10. Bu çalışma ile hakkında yeterince çalışma yapılmamış olan Şeyh Muhammed Salih Efendi bir divan şairi olarak Türk kültür ve edebiyat tarihine tanıtılmıştır.

11. Yeni bir cülûsiye metninin çalışılmasıyla cülûsiye türü ile ilgili literatüre katkı sağlanmıştır.
12. Yazışma belgelerinde Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Arapça ve Farsça cülûsiyeler yazdığına dair bilgiler mevcuttur. Söz konusu cülûsiyeler ve hatta varsa divanı veya başka eserleri hakkında çalışmalar yapılabilme ihtimali oluşmuştur.
13. Şeyh Muhammed Salih Efendi'nin Sultan Abdülaziz için yazdığı cülûsiyenin transkripsiyonlu metni ve diliçi çevirisi yapılarak özel anlamda cülûsiye türü literatürüne, genel anlamda ise divan edebiyatı ile ilgili çalışmalara katkı sağlanmıştır. İncelemesi yapılan bu cülûsiye, Sultan Abdülaziz ya da başka bir hükümdara yazılan cülûsiyeler ile karşılaştırılarak “mukayeseli edebiyat” çalışmalarına katkı sağlanabilir. Klasik Türk edebiyatında cülûsiyelerle alakalı genel bir çalışmanın yapılmadığı görülmektedir. Türlerle alakalı önemli bir eksiği giderecek olan böyle bir çalışmanın yapılması gerektiğine kanaat getirilmiştir.

Kaynaklar

- ALİKILIÇ, Dünder (2002), *XVII. Yüzyıl Osmanlı Saray Teşrifâtı ve Törenleri*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, (Basılmamış Doktora Tezi).
- AKKUŞ, Metin (2007), *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum, Fenomen Yayıncılık.
- CANIM, Rıdvan (2016), *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara, Grafiker Yayınları.
- ÇAKIR, Mustafa Sefa (2019), “Dönemin Kadın Şairlerinden Sultan İkinci Abdülhamid’e Cülûsiyeler”, *SUTAD*, S. 46, s. 75-95.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1996), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.
- İPEKTEN, Haluk (1997), *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul, Dergah Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1993), “Cülûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 8, s.108-114, İstanbul, TDV Yayınları.
- ÖZER, Fatih (2017), “16. Yüzyıl Türk Edebiyatı’nda Manzum Cülûsiyeler”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 1, S. 1, s. 1-14.

- KAYAOKAY, İlyas (2020), “Üsküdarlı Hakkı'nın Devlet Arşivlerinde Kayıtlı Sultan Abdülaziz Cülûsiyesi”, *Kalemname*, C. 5, S. 9, 167-181.
- KÜÇÜK, Cevdet (1988), “Abdülaziz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, s.179-185, İstanbul, TDV Yayınları.
- Molla Abdülkerim Müderris (2010), *Ulemâ-i Binemaley Zânîyârân (Ulema Aileleri)*, Tahran, Ana Yayınları.
- ÖZEROL, Nazmi vd. (2017), *Sorularla Klasik Türk Edebiyatı*, (Ed. Özer Şenödeyici), İstanbul, Kesit Yayınları.
- SELÇUK, Bahir (2016), “Edebî Türler ve Tarzlar”, *Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu*, (Ed. Özer Şenödeyici), s. 68-158, İstanbul, Kesit Yayıncılık.
- TUĞLUK, İbrahim Halil (2010), “Divan Şiiri'nde Manzum Tebrik-Nâmeler”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 41-68.
- VURAL, Hamza Semih (2019), “Sultan II. Abdülhamid'in Cülûsu”, *Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 5, S. 2, s. 124-133.
- YILDIZ, Enes (2020), “Sultan III. Mustafa'ya Sunulan Cülûsiyeleri İçeren Bir Mecmua”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 12, s. 131-153.
- YILDIRIM, Ali (2006), *Divan Edebiyatında Mahlas ve Mahlas-nâmeler*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- YILMAZ, Ozan vd. (2018), “Nazım Şekilleri”, *Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler*, İstanbul, Kesit Yayınları.

https://ar.wikipedia.org/wiki/تقي_الدين_باشا

Arşiv Kaynakları

A_}MKT_UM__00529_00025_001_001

A_}MKT_UM__00550_00049_001_001

A.}MKT.UM.00510.00062.001

I_DH_00494_033555_002_001

I_DH_00494_033555_003_001

İ.DH.494/33555

Ek: Metnin Orijinal Nüshası:

I.DH.00494